

JAROSLAV VENCÁLEK

OSTRAVÁ UNIVERZITA

PROBLÉM ZVANÝ „VNÍMÁNÍ DEMOGRAFICKÝCH PROCESŮ”

ZARYS TREŚCI. Artykuł porusza zagadnienia percepcji procesów demograficznych przez człowieka. Autor ukazuje zmienność otaczającej nas rzeczywistości, która ma wpływ na analizowane zjawiska i wymaga szczególnej uwagi przy tworzeniu prognoz demograficznych, polityki kontroli urodzeń czy też polityki socjalnej. Przedstawia elementy determinujące postrzeganie struktur populacji i procesów demograficznych.

SŁOWA KLUCZOWE: percepcja, procesy demograficzne, przestrzeń.

ÚVODEM

Jedním z úkolů toruňské „III. Međzynarodowej Konferencji Ludnořciowej” je kritické prozkoumání pojetí a koncepcí studia demografických procesů. Cílem tohoto příspěvku je přispět k nastínění dosavadních přístupů či převládajících pojetí studia demografických procesů a upozornění na nutnost zohlednění komplexity jako obecného fenoménu studia reality jakéhokoliv společenského procesu.

Na rozdíl od předchozích mých příspěvků věnovaným procesním demografickým jevům (Vliv prostorové dynamiky obyvatel na populační vývoj České republiky) a prostorové působnosti demografických jevů (Mikro a makroregionální aspekty prostorové dynamiky obyvatel České republiky 90. let), je tento referátový příspěvek zaměřen k posílení těch názorů, které v rámci komplexního přístupu ke studiu reality (nejen) demografických jevů, vyzývají ke změně postoju a posuzování reality, nejen na bázi objektivních a racionálních sil (např. statisticko-analytické metody studia rozmístění, struktur a dynamiky populačních

či jiných dílčích souborů obyvatel), ale i posuzování na bázi subjektivních a tím mnohdy více iracionálních sil, které spoluvytvářejí život lidí na Zemi.

Mají-li výsledky práce geografů, demografů či jiných zástupců vědy přispět k lidskému poznání (nejen) demografických procesů, pak bychom si měli uvědomit, že oporu pro naši existenci, ať v Polské republice, České republice či jinde, nezískáme jen prostřednictvím vědeckého poznání, ale v rámci komplexity studia je nezbytné využít všech „symbolů“ (např. umělecká díla, duchovní prostředí člověka...), které reprezentují naše životní situace, provázané kontinuitou času. Tedy trváním, a to takovým, které se uskutečňuje v daných konkrétních podmínkách daného území, tedy podmínkách, které mají svůj objektivní, ale i subjektivní obsah, podmínkách, které mají své obecné, ale i své specifické faktory determinace.

Každá situace, a tedy i demografická, je nejen lokální, ale současně i obecná.

Vzájemná spojitost hierarchických úrovní nejrůznějších dopadů demografických procesů na život lokální společnosti, ale i regionální, makroregionální či globální úrovně společenské organizace prostoru, je vyjádřena v geografii často zmiňovaném, méně již naplňovaném vyjádření: Myslet globálně, pracovat regionálně!

Myšlení prezentuje ale jen jednu z forem lidského vědomí. Obsah vyjádřený v tezi „Myslet globálně, pracovat regionálně“ má ale na počátku 3. milénia mnohem hlubší význam. Vyzývá především ke kontextuálnímu (nikoliv kauzálnímu) vnímání objektivních i subjektivních forem reality prostřednictvím komplexního rozvoje všech forem našeho vědomí, tedy nejen myšlení, ale i cítění, morálky, tolerance, víry, sousedských vztahů, partnerství apod.

Proto studium demografických struktur a dynamiky demografických procesů by nemělo být redukováno na pouhé analyticko-statistické vyhodnocování reality.

Naše vnímání reality (nejen) demografických procesů a skladby souborů obyvatel obsahuje:

- prvky podmíněné univerzálně, tedy prvky obecně humánní,
- prvky podmíněné lokálně,
- prvky podmíněné kulturně.

Tyto trvalé součásti našeho vnímání reality světa předurčují naše následná konání. Mohou se tedy promítat do demografických projekcí, do natalitní politiky, sociální péče, bytové politiky, kulturní politiky a mnoha dalších determinant formujících další (nejen demografický) vývoj.

Každá lidská bytost je (více či méně) vybavena schématy jak pro orientaci, tak pro identifikaci v dané realitě. To znamená, že při studiu demografických procesů nemůžeme opomíjet naši významově propojenou orientaci a identifikaci ve třech úrovních:

- globální (obecně lidská, humánní),
- regionální (kulturní),
- lokální (místní specifika).

VIZUÁLNÍ A FUNKCIONÁLNÍ VNÍMÁNÍ REALITY (NEJEN) DEMOGRAFICKÝCH PROCESŮ

Jestliže se demografickými procesy zabýváme pouze na základě demografické analýzy, přesněji jestliže přistupujeme ke studiu populačních procesů pouze na bázi statisticko-analytické, pak jen stěží můžeme postihnout konkrétní charakter demografického prostředí. Je problémem vystihnout realitu, v níž se lidé orientují a s určitými prvky (objekty) identifikují tak, že získávají pocit existenční opory.

Pracujeme vůbec v našich analýzách demografických procesů s pocity lidí?

Neexistuje zde jakási předpojatost při studiu (nejen) demografických procesů v podobě oborové příslušnosti?

Přistupujeme ke studiu demografického rozvoje území na bázi multioborové spolupráce, jejíž existence vzniká jako potřeba řešení konkrétního problému, který ad hok (jen k tomu účelu) integruje příslušné týmy řešitelů?

Je přitom známo, že pokud se lidé neidentifikují se svým prostředím (nejen demografickým), tedy jestliže toto prostředí nezakouší jako významuplné, pak i jevy v krajině se odehrávající postrádají „skutečnou”, lidem vlastní dimenzi. Ostatně studium jevů, či jejich důsledků o nichž sami předem víme, že jsou nesmyslné, postrádá samo o sobě smysl.

Současné studium demografických procesů je téměř výlučně založeno na statisticko-analytické práci s číselnými údaji (řadami).

Co to znamená?

Především to, že jestliže se někde něco uskutečňuje, tedy jestliže někde probíhá určitý demografický jev, pak my jej v drtivé většině případů vnímáme jako jev kvantitativní.

Ekonomicko-demografickým vyjádřením může být např. konstatování, že jestliže v toruňském vojvodství v r. 1990 pracovalo v průmyslu 73,2 tis. a v r. 1998 jen 59,5 tis. ekonomicky aktivních obyvatel, pak změna zaměstnanosti je vnímána jako snížení ze 100,0% na 81,3%.

Zcela obdobně lze konstatovat, že jestliže v bialskopodlaském vojvodství v r. 1990 pracovalo v průmyslu 13,9 tis. a v r. 1998 jen 11,4 tis. ekonomicky aktivních obyvatel, pak změna zaměstnanosti je vnímána jako snížení ze 100,0% na 82,0%.

Jen ilustrativně, v krakovském vojvodství by absolutní hodnoty poklesly ze 132,4 tis. na 108,7 tis. ekonomicky aktivních obyvatel, takže změna by byla vnímána jako snížení ze 100,0% na 82,1%.

Pojímáme-li proces jen jako kvantitativně vnímaný děj docházíme k závěru, že změny daného jevu probíhaly v toruňském, bialskopodlaském i krakovském vojvodství stejně.

Tento závěr je důsledkem vizuálního vnímání reality prostřednictvím číselných údajů. Je přitom skutečností, že jednotlivé relativní údaje jsou pravdivé, statisticko-analyticky pojaté srovnání relativních údajů je také pravdivé a vyřčený závěr může vzbuzovat pouze úsměv! Věří mu snad jen ten, kdo se neorientuje v rozdílech uvedených třech dřívějších administrativně správních útvarů Polské republiky.

To, co dále výrazněji akceptujeme (vedle vizuálního vnímání reality), je naše orientace a identifikace v kvantitativně funkčním slova smyslu. Prostorové dimenze změn (nejen) demografických procesů jsou vyvozovány právě z kvantitativně „funkčně“ chápané smyslnosti.

Ale i funkční vyjádření má, nebo lépe mělo by mít své meze, svá omezení plynoucí z prostorové úrovně.

Tak např. jestliže začneme hodnotit věkovou strukturu obyvatelstva České republiky podle Sundbärgových typů, které vycházejí z rozdělení souboru na předreprodukční, reprodukční a postreprodukční věkové skupiny obyvatel, pak můžeme prohlásit, že po skončení první světové války končí na tomto území progresivně se vyvíjející věková struktura obyvatel, že v 70. letech dochází v makroregionálním měřítku k přelomu stacionárního typu věkové struktury v typ regresivní. Stávajícím vývojem fertility, ale i prodlužováním střední délky života obyvatel se tento typ věkové struktury souboru obyvatel České republiky zřetelně upevňuje. Sundbärgova typologie věkových struktur je příkladem kvantitativně „funkčně“ chápaného pohledu na realitu demografických struktur.

K tomu, abychom mohli srovnávat stále více se relativně sblízkující, avšak výrazně kulturně rozrůzněné soubory obyvatel, k tomu je zapotřebí mnohem víc než pouhé konstatování rozdílnosti četnosti obyvatel v oněch třech základních věkových skupinách obyvatel (0–14 let, 15–49 let, 50 a více let).

Jako stěžejní nelze považovat vědění o tom, že progresivní typ věkové struktury obyvatelstva v prostoru současné České republiky z roku 1910 je podobný progresivnímu typu věkové struktury obyvatelstva Iráku v roce 2000. Jako stěžejní v lidském poznání považujeme propojení vizuálnosti a funkčnosti s významovostí. Stejná kvantitativně pojatá funkčnost může mít a často také má rozdílnou významovost, neboť ta je spojována s kvalitativními aspekty reality našeho života.

© OPOMÍJENÁ VÝZNAMOVOST (NEJEN) DEMOGRAFICKÉ REALITY

Vznik nových kvalit v evropském prostoru je natolik zřetelný, že je zcela nezpochybnitelná nutnost uplatňování nových přístupů při vnímání také nových kvalit demografických procesů (nejen) v České a Polské republice. Nový přístup znamená ale především vnímání významovosti časoprostorově utvářených rozličností.

Co tedy znamená poznávat význam?

Již v předchozí části bylo upozorněno na to, že podobné prostorové organizace (nejen) demografických jevů mohou mít velmi odlišný charakter, mohou mít velmi odlišný význam, daný konkrétním ztvárněním prvků definujících danou časoprostorovou realitu.

Tak např. koncem 80. let disponovalo bývalé Československo v přepočtu na obyvatele jedním z největších průmyslových potenciálů na světě, avšak kvalitou a strukturou vytvářených užitných hodnot se s vyspělými ekonomikami nemohlo srovnávat. Průmysl zaměstnával více než 2,1 mil. osob (r. 1989), tj. asi 40% všech ekonomicky aktivních osob. Vysokou koncentrací pracovníků v průmyslu se vyznačovala především těžba uhlí a hutnictví železa. Nejvíce industrializovaným krajem bylo Ostravsko (52,4% osob bylo zaměstnaných v průmyslu).

V 90. letech v českém průmyslu ubyla více než třetina pracovníků (roce 1999 průmysl zaměstnával již jen 1,4 mil. osob, tj. asi 30% všech pracovníků národního hospodářství) a významně se změnila odvětvová struktura zaměstnanosti. Také Ostravsko ztratilo svou prioritu (v r. 1999 pracovalo v průmyslu jen 34,6% ekonomicky aktivních osob.) a největší podíly pracovníků v průmyslu z celkového počtu osob pracujících v národním hospodářství nacházíme v Libereckém kraji (38,1%) a Zlínském kraji (36,3%).

Každé místo, potažmo každá ze tří základních strukturálních částí kulturní krajiny má ale svou jedinečnost.

Současná realita nás přitom staví před problém kvalitativně nesmírně náročný. Jedná se o potřebu vyjádření demografických procesů jako celku, jako komplexní totality. Tvrzení, že se stačí věnovat dílčím částem demografické reality, vytvořit určitý sumář dílčích hodnot a získat tak obraz o demografických procesech jako celku je neudržitelný a v případě postmoderního vnímání reality světa i překonaný.

Naše úsilí vnímat (nejen) demografické procesy a porozumět jednotlivým rozličnostem je provázeno stále rostoucí provázaností dílčích demografických jevů a charakteru výsledných procesů. Efekty výsledného demografického procesu odrážejí synergické, v současnosti velmi často negativně zabarvené ekonomicko-demografické vztahy, fungování dílčích populačních jevů a naopak. Změny v jednotlivých fenoménech (např. změny fertility žen) se tak zřetelněji než kdykoliv předtím promítají do komplexně chápané společenské hodnoty demografických proměn populace střeoevropského prostoru.

Vznik nových kvalit na evropském kontinentu, kam náleží jak Česká republika, tak Polská republika vede k nutnosti zabývat se při studiu demografických procesů zcela novými fenomény. Ty mají zpravidla iracionálnější charakter, jsou tudíž hůře uchopitelné, obtížněji popsitelné a nesnadněji měřitelné.

Kdybychom naši demografickou realitu vnímali jen z pozic vizuálního a funkčního akceptování, pak zcela logicky bychom mohli pokračovat v objektivizaci kritérií pomoci nichž bychom naši realitu prezentovali. Je logické, že objektivní konstatování je možné, změny demografické reality jsou za tohoto předpokladu poměrně snadno měřitelné.

Pokud ale připustíme funkčnost subjektivních kritérií, pak se začínáme přibližovat ke skutečnosti, která je charakterizována nejen racionálními, ale i iracionálními, nejen objektivními, ale i subjektivními prvky provázejícími naši existenci v daném území.

Stejně demografické procesy nemusí být vyvolány stejnými kvantitativními hodnotami, nemusí být dány ani stejnými kvalitativními úrovněmi, ale jsou odvislé od úrovně harmonie pestré škály protisměrně působících sil na jejichž bázi existuje nejen jedinec, ale i společenské komunity, či soubory obyvatel našich měst a venkovských obcí, soubory obyvatel jak urbanizovaných, tak rurálních prostor.

(Nejen) demografické procesy mají svůj vnitřní rozměr!

Chceme-li porozumět současným neobyčejně výrazným změnám v charakteru demografických procesů pak dříve či později se budeme muset výrazněji zabývat úrovní změn vědomí lidí a jejich pocitů jako účinku působení vnějšího prostředí.

Jestliže obecně demografickou revoluci pojímanou jako kvalitativní změnu myšlení lidí v jejich přirozené reprodukci jsme doposud považovali za důsledek zejména ekonomického rozvoje území, pak v současnosti bychom si měli stále více klást otázky, zda-li výrazná sociální disharmonie ovlivněna ekonomickou situací zejména mladých lidí nevede k vizuálně a funkčně témuž projevu demografické revoluce, avšak se zcela jinými významy, a to nejen pro současnou populaci, ale vzhledem k dlouhodobému působení věkových struktur populačních souborů k výraznému ovlivnění středoevropské populace v 21. století.

Jestliže zejména mladí lidé jsou v rozhodující míře vytlačováni (zejména prostřednictvím ekonomických faktorů) z role aktivně demograficky působících subjektů v krajině, pak makrostrukturálně utvářené prostorové hierarchické úrovně, aniž by vzniklou situaci dostatečně akceptovaly, přebírají humánní zodpovědnost za řešení disharmonických vazeb v krajině. V tomto případě vazeb vzniklých v důsledku neúměrného stárnutí populace a společenské (humánní) potřeby zabezpečit (i když pouze částečně) ekonomicky neaktivní obyvatelstvo.

Lidské jednání a tedy i biologická reprodukce jsou závislé na hodnotách a cílech, které si lidé vytyčují. Tyto hodnoty a pochopitelně i lidské cíle jsou kulturně společensky determinované.

Pokud vycházíme z předpokladu, že kilometr čtverečný plochy je stejný v České republice jako v Polské republice či Nizozemí a tedy 10 tis. obyvatel v České republice či na území Polské republiky či v Nizozemí se vlivem vnějšího prostředí (výrazný vliv stejnosti ekonomické vyspělosti evropských zemí, vliv stejnosti působení globalizace apod.) bude (nejen) v demografických procesech chovat stejně, pak evropský prostor pojímáme jako matematicko-fyzikální kategorii. Takto pojatý prostor se ale nekryje se způsobem jakým člověk zakouší prostor ve svém každodenním životě.

Prostor, tak jak je člověku dán v jeho prožitcích není jakýmsi stejným, neutrálním fenoménem, ale je vždy kvalitativně rozrůzněný a je vždy významově zabarvený.

Každá hierarchická úroveň prostoru, od místní a lokální k regionální, mezo-regionální a makroregionální úrovni má svou strukturu, která je utvářena právě tím, že je vnímána z perspektivy lidské existence. I realita demografické struktury státu či jiné hierarchické úrovně kulturní krajiny je vytvářena právě tím jak je vnímána lidmi. Nejde a nemůže jít pouze o charakter vnímání v tomto případě demografické reality v rámci daného územního celku, je nutno akceptovat i vnímání této reality z hierarchicky vyšších prostorových struktur. Ani Česká republika ani Polská republika nemůže v rámci stále se prohlubujících integrací sama o sobě izolovaně ovlivňovat demografické procesy.

Demografické procesy (v rozvinuté společnosti) jsou pouze jedněmi biologicko-společenskými procesy, které jsou formovány v zásadě dvojí časoprostorově diferencovanou zkušeností:

- a) zkušeností vycházející z místa (lokalita, region, stát...) kde lidé žijí, kde se ve zvýšené míře promítá vliv přírodních podmínek,
- b) zkušeností vycházející z otevřenosti se daného území působení vnějších sil.

Z tohoto pohledu je teorie demografické revoluce (teorie demografického přechodu) pouze jedním z pokusů přiblížit se realitě na bázi intelektuální abstrakce, na bázi statisticko-analytického přístupu modelově utvářené reality světa. Vztah mezi mírou natality a mírou mortality ale není lineární závislostí korelující s mírou ekonomického rozvoje území.

Opak, tedy nelinearita vyplývající z neobyčejně pestré škály determinant spokojeného života lidí v krajině je ovlivňována:

- a) aspekty funkčně-praktickými,
- b) aspekty tvorby vnějšího prostředí (kulturní krajina) a kultivace vnitřního prostředí lidí (láska, sympatie),
- c) aspekty symbolického zprostředkování (existence trvání v čase).

Při detailnějším seznámení se s realitou (mám na mysli Českou republiku, ale možná to neplatí jen pro ni), velmi záhy lze konstatovat, že pozornost ve vztahu k demografickému vývoji je vázána především na funkčně – praktické aspekty. Dokladem toho může být skutečnost, že vrcholné orgány státu zajímá např. věková skladba obyvatel téměř ve smyslu bilancování ekonomicky aktivního versus neaktivního obyvatelstva. Proces stárnutí populace České republiky je prezentován téměř výhradně funkčně-prakticky. Nejvíce otázek je vyslovováno v podobě: Kdo zabezpečí stále rostoucí počet obyvatel postprodukčního věku?

Nic proti tomu.

Jedná se o velmi složitou situaci. Nicméně i tato demografická realita má jiné dimenze. Jedná se o tvorbu vnějšího prostředí a kultivaci vnitřního prostředí člověka a konečně jedná se o navýsost iracionální aspekt symbolického zprostředkování kontinuity českého národa ve středoevropském prostoru třetího tisíciletí.

A právě v těchto dimenzích je ukryta podstata významovosti (nejen) demografických procesů.

CHYBÍ NÁM VIZE (NEJEN) DEMOGRAFICKÉHO VÝVOJE

Máme-li pochopit demografický vývoj, pak nelze ulpívat jen na viděném a funkčně-praktickém šetření dané reality. K tomu, abychom viděli do budoucna v návaznosti na současnost, která je determinována impulsy minulosti potřebujeme mnohem víc než fixně daný a velmi omezený počet proměnných.

Tak např. k tomu, abychom se mohli vyjádřit k počtu pětiletých v souboru obyvatel ČR za deset let nestačí znát jen míry fertility žen, úmrtnostní poměry ve specifických věkových skupinách obyvatel, případně migrační charakteristiky.

K tomu je zapotřebí především znát vize dalšího (nejen) populačního vývoje. To znamená seznámit se s tím, jaké byly stanoveny (přijaty):

- a) cíle,
- b) cesty vedoucí k danému cíli,
- c) nástroje a prostředky jimiž je možno realizovat prostřednictvím stanovených cest dané cíle.

Vzájemnost minulosti, přítomnosti a budoucnosti (nejen) demografických procesů se nedotýká jen vybraných projekčních skupin, ale ve větší či menší míře se dotýká každého člověka v daném územním celku a umožňuje mu jeho orientaci v možnostech vlastní seberealizace.

Úžasnost lidské podstaty není zachycena v teorii demografické revoluce (teorii demografického přechodu), ale vyplývá především z harmonie vztahů a vazeb umožňujících činnost jednotlivých fyziologických funkcí člověka, jeho intelektu a duchovní vyspělosti. Člověk jehož vnější prostředí je v harmonii se základními prvky vnitřního prostředí se v kulturní krajině (regionu) cítí mnohem spokojeněji než ten, který je ve svých činnostech puzen určitou jednostranností, např. nezakládáním rodinného svazku z důvodu omezení vidiny materiálního blaha.

Toto stále více ve vyspělém světě se uplatňující vidění reality života odmítá „logický“ předpoklad, že pravdivé v demografickém rozvoji je jen to, co je pro nás přítomné (např. dosahované míry fertility žen, stávající věková struktura obyvatelstva apod.).

Pravdou demografického rozvoje takto vnímané reality je „nelogický vliv toho co momentálně ní, tedy vliv toho co bylo, nebo co teprve nastane“.

To ale znamená, abychom se stále více zamýšleli nad prostředky, kterými chceme dosáhnout stanovené cíle.

Těmito prostředky jsou vedle přirozených procesů rození, umírání a stěhování lidí i lidem vlastní prostředky společenské, jimiž ovlivňují dané, v tomto případě, biologicko-společenské procesy. Tyto společenské prostředky ovlivňování jsou součástí (v tomto případě) demografické či populační politiky.

Je ale projevem nehlubšího nechápání reality, jestliže mnozí (i představitelé zákonodárných sborů) zastávají názor nepotřebnosti populační politiky.

Tato „společenská naivita“, v České republice v 90. letech bohužel velmi rozšířená, vyvolává společenské tlaky, které v současné populaci České republiky se velmi intenzivně promítají do vzrůstající regresivnosti věkové struktury této populace a prohlubující se disharmonie biologicky reprodukčně chápaných základních věkových skupin obyvatel.

Má-li si daná společnost zachovat *genia loci* i ve sféře demografické, což znamená jednak respektování trendů sociální evoluce, jednak respektování synergických vazeb minulosti, přítomnosti a budoucnosti v územně uspořádaném, funkčně a významově orientovaném využití kulturní krajiny, pak jako nezbytné se jeví.

Stanovení cílů demografického rozvoje.

To ale znamená zvážit do jaké míry akceptovat ve vizi budoucího demografického rozvoje stávající sídelní strukturu a tedy charakter osídlení České republiky.

Skutečností totiž zůstává, že obce o lidnatosti menší než 200 obyvatel představují celkem 1740 samosprávných útvarů (tj. 27,9% z celkového počtu obcí). V těchto obcích žije 212,6 tis. obyvatel (tj. 2,06% obyvatel z celé ČR).

Obce o lidnatosti od 200 do 500 obyvatel představují celkem 1999 samosprávných útvarů (tj. 32,0% z celkového počtu obcí). V těchto obcích žije 646,6 tis. obyvatel (tj. 6,28% obyvatel z celé ČR).

Obce o lidnatosti od 500 do 1000 obyvatel představují celkem 1241 samosprávných útvarů (tj. 19,9% z celkového počtu obcí). V těchto obcích žije 868,3 tis. obyvatel (tj. 8,43% obyvatel z celé ČR).

V České republice tedy obce o lidnatosti menší než 1000 obyvatel představovaly plných 4 980 samosprávných útvarů, tj. 79,8% všech samosprávných útvarů v nichž žilo pouze 1 727 506 obyvatel, tj. 16,8% obyvatel celé České republiky.

Pro vizi dalšího rozvoje není prioritní, jak se v současnosti mnohým jeví, transformace územně-správní, i když i ta je nesmírně důležitá, zejména z hlediska efektivního řízení administrativně-správních struktur státu.

Vize dalšího demografického rozvoje by měla vyjadřovat současné pohledy k zamýšlenému, budoucímu osídlení a charakteru využívání kulturní krajiny.

Chceme nadále udržovat takový charakter osídlení krajiny, který má svůj původ ve středověku, i když v té době vytvářel funkční strukturu a organizaci prostoru?

Chceme výrazněji reagovat na proměnu území způsobenou především vlivem průmyslové revoluce a respektovat spíše urbanizovanost českého, moravského a slezského prostoru (který ostatně z téhož důvodu má mnoho shodných rysů s rozlehlejší částí polského Slezska)?

Neodvítjet vizi dalšího rozvoje od toho, že regionální aglomerace vytvářejí těžišťe nejen demografického, ale i ekonomického, kulturního, sociálního a ekologického vlivu na širě pojímaný rozvoj kulturní krajiny? Vždyť 60% obyvatel České republiky je soustředěno v neurbanizovanějších prostorách státu, tvořených

11 regionálními aglomeracemi: Ostravská 1,2 mil. obyvatel, Zlínská 0,45 mil. obyvatel, Olomoucká 0,45 mil. obyvatel, Brněnská 0,63 mil. obyvatel, Pražská-středočeská 1,60 mil. obyvatel, Ústecko-chomutovská 0,48 mil. obyvatel, Karlovarsko-chebská 0,30 mil. obyvatel, Liberecká 0,25 mil. obyvatel, Hradeckopardubická 0,40 mil. obyvatel, Plzeňská 0,30 mil. obyvatel, Českobudějovická 0,20 mil. obyvatel).

Z tohoto pohledu působí demografická projekce statistického úřadu analyticko-statisticky určitě správná. Chybí ale to podstatné, sdělení významovosti.

Je projektovaná situace opravdu tím, co my sami chceme?

Posuďte sami.

Počet obyvatel podle tzv. nízké varianty poklesne pod 10 mil. v roce 2011 a podle vysoké varianty k témuž jevu dojde v roce 2015. V roce 2020 by podle nízké varianty mělo žít v České republice 9,5 mil. lidí, podle vysoké varianty by to bylo 9,8 mil. obyvatel.

Počet dětí (0–14 let) bude v roce 2020 podle nízké varianty o 43,7% nižší než v roce 1995, podle vysoké varianty podíl dětí bude nižší o 35,5%.

Počet obyvatel v produktivním věku (muži 15–59 let, ženy 15–54 let) klesne v roce 2020 podle nízké varianty na 88,2% stávajícího počtu a podle vysoké varianty poklesne na 88,8% stávajícího podílu obyvatel.

Podíl obyvatel poproduktivního věku (muži starší 60 let a ženy starší 55 let) vzroste podle nízké varianty o 35,6% a podle vysoké varianty o 42,5%.

Podíl obyvatel předproduktivního věku totiž poklesne ze stávajících 18,3% na 11,2%, eventuálně 12,4%.

Lze se tedy ptát.

Neupínáme stále a zarputile (i když s moderní výpočetní technikou) pozornost k tomu, abychom ex post vnímali demografickou situaci jako kvantitativně chápaný fenomén kulturní krajiny?

Neztrácíme schopnost usilovat o nalézání harmonických vazeb, které nezávisle na tom, zda-li se jedná o progresivní, stacionární či regresivní věkovou strukturu daného souboru obyvatel, umožňují její naplňování smyslupností lidského života jako takového?

Ostatně jestliže počátkem 20 století žilo na území České republiky 9,4 mil. obyvatel, v roce 1930 zde bylo registrováno maximum, tj. 10,7 mil., pak stávající pokles lidnatosti území, ať již způsobený důsledky 2. světové války či současným populačním klimatem není zřejmě tím nejzávažnějším zjištěním.

To, co považují za stěžejní není studium demografických procesů jako takových, ale studium populačního klimatu se svou vnější a vnitřní dimenzí, tedy faktorů, které podmiňují a formují charakter vlastních demografických procesů.

Výslednost působení tohoto klimatu na časoprostorově diferencované a hierarchicky rozrůzněné celky kulturní krajiny pak nabývá lidsky autentičtější podobu.

Teprve pak nabývá smyslu nastolovat otázky, zda-li toto výsledné populační klima je skutečně tím klimatem, které v podobě vize si společnost nastínila či je

někým nebo něčím nežádoucím způsobem ovlivněno. Lze se ale taktéž ptát, zda-li toto klima a tedy i odpovídající demografické procesy v kontextuálním vnímání reality dílčích části (nejen) středoevropského prostoru nejsou pozitivně ovlivněny.

Nastiňování cest a prostředků k naplňování stanovených vizí je neméně důležité. To ale vyžaduje věnování zvýšené pozornosti všech, kteří se problematikou procesních proměn demografických struktur zabývají.

ZÁVĚR

Nevím už kde, ale pro svou komplexnost jsem si zapamatoval tuto parafrázi: abychom byli spokojeni se svým oblečením nestačí jen šatstvo prát, kartáčovat, žehlit, zkrátka udržovat čisté tím, že se zaměříme na zdokonalování všech k tomu dostupných prostředků.

K tomu je zapotřebí mnohem víc. Např. uvědomovat si k jakém účelu naše konkrétní oblečení má sloužit, orientovat se ve změnách, které v tomto ohledu přináší móda, ale i ekologické poznatky, vnímat změny, které v průběhu naše života nastávají a ovlivňují použitelnost určitého ošacení apod.

Se studiem demografických procesů je to obdobné.

Nestačí naučit se znát určité postupy a metody, i když i jejich zdokonalování je neobyčejně významné. K tomu abychom pochopili (nejen) demografické procesy je zapotřebí mnohem víc. Uvědomovat si, že tyto procesy se dotýkají nás lidí (*Homo Sapiens Sapiens*). Jejich charakter je ovlivňován faktory, které vyplývají jednak z prostředí, které nás obklopuje (vnější prostředí), jednak z prostředí, které je vlastní jen a jen každému jednotlivému subjektu (vnější prostředí).

Má-li mít to, co konáme hlubší smysl, pak je nutno klást si stále otázky týkající se způsobu našeho vnímání reality, v tomto případě reality demografické. Převratné společenské proměny našeho vnějšího prostředí (viděné např. spektrem společenských proměn středoevropského makroregionu na přelomu 2. a 3. tisíciletí) se snoubí, i když s časovým zpožděním se změnami subjektivní reality naší skutečnosti. Tuto vzájemnost přírodního, společenského a subjektivního rozměru je nutno vnímat optikou počátku 3. tisíciletí. Věnovat pozornost vlastním vizím, znamená porozumět významům dílčích fenoménů (nejen) demografické reality.

A to není málo!

LITERATURA

- Exupéry, A. S. (1998) *Citadela*, Praha–Vyšehrad.
 Handy, C. G. (1998) *Głód ducha*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław.

- Ivanička, K. (1988) *Synergetika a civilizácia*, Alfa, Bratislava.
- Ivanička, K. (2000) *Slovakia-Genius loci*, Eurostav, Bratislava.
- Masaryk, T. G. (1990) *Ideály humanitní*, Melantrich, Praha.
- Vencálek, J. (1996) *Identita – sociální fenomén regionálního rozvoje středoevropských zemí pro 21. století*, [in:] *Problemy społeczne rozwoju regionalnego*. 23.10.1996. Sosnowiec, Uniwersytet Śląski, Sosnowiec.
- Vencálek, J. (1998) *Protisměry územní identity*, Olza, Český Těšín.
- Vencálek, J. (1999) *Jednoznačnost a logičnost versus nejednoznačnost a protisměrnost při vnímání krajiny*, [in:] *Sborník příspěvků VII. ročníku konference organizované Katedrou geografie PdF MU a Katedrou geografie FPV UKF*. 8–9. září, 1999 v Brně–Jedovnici, Masarykova Univerzita, Brno, p. 254–259. (Geografie XI; část A).
- Vencálek, J. (1999) *Vnímání hranice a pohraničí v integrujícím se evropském prostoru*, [in:] *Hranice a pohraničí jako geopolitický, ekonomický, historický, sociokulturní a filosofický fenomén*, Pedagogická fakulta OU a VŠB-TU, Ostrava, p. 23–28.
- Vencálek, J. (2000) *Zkoumat středoevropský prostor znamená studovat regionální hloubku lidské podstaty*, [in:] *Sterdoeurópsky priestor: geografia v kontexte nového regionálneho rozvoja*. 13–14. září, 2000 Duchoňka, Slovensko Geografické štúdie, Constantine the Philosopher University, Nitra.
- Vencálek, J. (1999) *Regionální a nadregionální aspekty vnímání území České republiky jako základ transformace (nejen) školního zeměpisu*, [in:] *Regionalizace České republiky*. 12–13.10.1999 Ústí nad Labem, PdF UJEP, Ústí nad Labem, s. 98–108.
- Žigrai, F. (2000) *Možnosť použitia územnej identity jako kritéria při vymedzovaní územno-správných jednotiek*, [in:] *Geografické problémy taritoriálnych a administratívnych systémov*. 5–6.4.2000, Banská Bystrica, Slovensko Acta Universitatis Matthiae Belii č. 7, Fakulta prírodných vied Banská Bystrica, p. 2–11.

THE PROBLEM CALLED “THE PERCEPTION OF DEMOGRAPHIC PROCESSES”

SUMMARY

If the results of work of geographers, demographers or researchers in other fields are to contribute to human knowledge of (not only) demographic processes then we should realize that a support for our existence will not be achieved through scientific knowledge, but within a framework of complexity of studies it is necessary to make use of all the “symbols“ (e.g. works of art, spiritual world of the man, population policy...) that represent our life situations interwoven with the continuity of time.

Thus, studies of demographic structures and dynamics of demographic processes should not be restricted to a mere analytic-statistical analysis of reality.

Our perception of reality of (not only) demographic processes and the structure of population consists of :

- elements universally determined, i.e. elements generally humane by nature,
- elements locally determined,
- elements culturally determined.

These permanent components of our perception of reality of the world pre-determine our consequent actions. Space – as it is given to the man through his experiences – is not a sort of unchanging neutral phenomenon, but it is always qualitatively different and its meaning is always coloured. All these aspects should be reflected in demographic projections, in birth-control policy, in social policy, in housing and culture policy and in a number of many other determinants that form together (not only) demographic developments.

